

ԲԵՐՈՅՆԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍԳԻՏԱԿԱՆ

<p>ԺԴ. ՏԱՐԻ 1900</p>	<p>Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 րբ.: Հեղամահայ 6 ֆր. ոսկի — 2 րբ. 50 կ.: Մեկ թիւ կտայժե 1 ֆր. — 50 կ.:</p>	<p>ԹԻՒ 2, ՓԵՏՐՈՒԱՐ</p>
-----------------------------	---	-------------------------------

ՈՐՓՈՐՄՆԵՐՆԵՆ

ՊԵՏՐՈՒԱՐ

ԿՐԻՒՆ

(Շարժում-ի-ն-ը)

Եր Գարայ անդը Պարսիկներն անցան եւ Լիզացւոց կը սպառնային, վերջիններս իրենց կողմէն յարձակման սխառն: Կրեոսոս (Kroisos) անցաւ Աղիւսն եւ գրաւեց Սպիտակ Ասորիքն* (Leukosyrien). Այս պատերազմին՝ որ պատգամին վճռոյն համեմատ մեծ պետութիւն մը պիտի կործանէր, ելքն ամենուն ծանօթ է: Քանի մ'ամիս ետքը Կրեոսոս յաղթուած էր, Լիզիտա զնգուած տերութեանց շարքէն, եւ ամբողջ Ասիա միացուած էր Կիւրոսի գաւազանին:

Եր Գարայ անդը Պարսիկներն անցան եւ Լիզացւոց կը սպառնային, վերջիններս իրենց կողմէն յարձակման սխառն: Կրեոսոս (Kroisos) անցաւ Աղիւսն եւ գրաւեց Սպիտակ Ասորիքն* (Leukosyrien). Այս պատերազմին՝ որ պատգամին վճռոյն համեմատ մեծ պետութիւն մը պիտի կործանէր, ելքն ամենուն ծանօթ է: Քանի մ'ամիս ետքը Կրեոսոս յաղթուած էր, Լիզիտա զնգուած տերութեանց շարքէն, եւ ամբողջ Ասիա միացուած էր Կիւրոսի գաւազանին:

* Յիմնոր ճակատադրակցիցն ընդ մնաց «Ասորիք, կը կոչեն, ըսոյ գանազանն ի նամակ բուն թիւագիւմ Ասորիքն» «սպիտակ, Ասորիք կ'անուանեն: Ազն շերտոտոս (ա. 79) կ'ըսէ «Կապապոզկացիք հեւրոններն Ասորիք կը կոչուին» ևն:

ներքեւ (546 Վ. Ք.) Քանի մը մատենագրաց այն տեղեկութիւնքը թէ Պարսից իշխանութեան ներքեւ այլ կապապոզկեան կամ Պոնտական պետութիւն մը շարունակած էր գոյութիւն ունենալ կամ կեանք առած էր, լոկ կամայական առաւել կը համարի թէ ողոր Ռայնխա: Թագաւորաց այն ցանկերը՝ որ կը վխտան հակաութիւններ եւ անկարեւորութիւններ, յետոյ միայն յորինուած են Արիարթեանց եւ Միհրդատեանց պաշտօնական պատմագիրներն՝ անոնց հարստութեան օգտին համար, Իրականութեան մէջ Դարեհի պետութեան ներքին մէկ նահանգի (սատրապութեան) վերածուած միացուած էին Սպիտակ Ասորիք, Մասիենացիք, Փոնիզացիք, Մարիանդիանցիք եւ Բիթանացիք (Mariandynen, Bithynier,) եւ Հերոզոտոս այս նահանգը սատրապութեանց իբր երրորդը կը յիշէ եւ որուն մայրաքաղաքն էր Դասկիլիոն (Daskylon) Պրոպոնտիայ: Կերեւոյ թէ դար մը տեւած է այս վիճակը: Հերոզոտոսի եւ Քաննոսի մէջտեղ եղած ժամանակը՝ այս շատ մեծ եւ շատ անմասն տարրերէ կազմուած սատրապութիւնը բաժնուած էր երեք շրջանի՝ Հելլեպոնտեան Փոնիզիա, Մեծ Փոնիզիա եւ բուն կապապոզկիոս: Վերջինս ասկէ ետքը կը գրուէր բացի իրիսի շրջակայ երկրէն՝ բոլոր միւս երկրքը մինչեւ Տաւրոս՝ որ իրիկիայէն բաժնուած առնուած էր: Քաննոսիոնեան բիրտուն արշաւանաց ժամանակ ակ կապապոզկեան նահանգը մինչեւ ծով էր հասնէր: Սակայն Արտաշէս Ռշտի (Artaxer)

xerxes Mnemon) կառավարութեան ժամանակին կեսերն արքայից արքայի իշխանութիւնը դարձեալ Հաստատուեցաւ Զարտար եւ կորովի Գատակն սատարային ձեռքը: Ռայանիս կը Համարի թէ Կապպագովկիոյ յիշեալ բաժանուելը Ստրաբոնին գիտական մէկ կարծիքն է լոկ, որպէս զի մեկին թագաւորութեանց ծագումը կարենայ մեկնել: Աղէքսանդրի մեծի արշաւանքէն յառաջ Կապպագովկիո՝ որ շատ կարեւոր էր արքայից արքային իրրեւ կապակցութեան երկիր մը խորին Ասիոյ եւ եգէական շքեղ նահանգներուն մէջ, տակաւին արամեանս պետութեան ամենախաղաղ եւ հաւատարմի նահանգներէն մին էր: Կապպագովկիոյ մէջ կոչին արզնի տաւտական գրութեան մը սկզբնաւորութիւնքն եւ շատ զարգացած գերութիւն մը: Պարսիկներն այս գրութիւնը յարգաբար զարգացուցին եւ շափազանցութեան Հացուցին: Հողային բուրբ կարեւորքը բաժնուած կ'երեւոյս պիտուականաց եւ քրոմերու մէջ՝ որոնք մեծաւ մասամբ իջանէն գաղթած եկած էին. երկիրը ծածկուեցաւ ամուր գոյնակներով, որոնք թէ՛ արբուսի սորոցներ էին եւ թէ՛ անշուականաց մնակութիւններ: Կոննիլոս Նեպոս Գատակնի կենսագրութեան մէջ յաճախ կը յիշէ Կապպագովկիոյ բերքերը: Ստրաբոնի յիշած անորոշներուն շատերն այս ժամանակէս բլլաւու են. (ՅԲ, 2, 7.)

Գամիացի աշխարհագիրը յաճախ կը յիշէ քրմաց մեծամեծ կալուածքները. առաջուան ազատ Հողատերը Հողին կառուած գերի մը դարձած էր: Ամրոցին քով կը բարձրանար մահանք. վասն զի թէ՛ եւ Պարսիկները մեծ ներդրամութիւն կը ցուցնէին բնիկ կապպագովկեան կրօնին եւ նոյն իսկ մեծամեծ մահնետակեցաց քրմերը թողուցին իրենց ժառանգական պաշտամանց, արբուսեան ձոխութեան մէջ եւ սեր իրենց անթիւ քրմութեանց (hierodoule, աղանիսայք մահաններու.), սակայն բազմի դէմ բազմին կանգնեցին: Ամեն կողմ կազմուեցան մոգերու ընկերութիւններ եւ սրբազան տեղեր՝ որ Արմզդի պաշտաման նուիրուած էին: Այս ժամանակէն կը կարծեմ՝ այն բազմաթիւ բարձրանիստ քարայրներու ծագումը, որոնք ուղեւորի մ'աչքին յանկարծ կ'երեւան յաճախ՝ լեռանց կարծեւ անմատչելի գագաթներուն վրայ: Հրոյ պաշտամունք եւ լեռանց բարձրաբերձ բարձրութեանց վրայ ծագող արեւու մատուցուած զոհը՝ ի Տարիկ պատասպարանի եւ թժեւանի պէտք ունէին զոհարծներու. եւ անոնք արանանկերու Համար՝ Հովին ու օգին անհարթութեանց դէմ,

տեղեր սրբազան կարասեաց պահպանութեան, սարուստի կարեւորաց, բնակութեան եւ վառելու փայտին համար: Միայն այսպէս կրնամ մեկնել օրինակի համար Արգեոսի կատարը գտնուող քարայրները. վասն զի անշուշտ չենք կրնար զանոնք բնագորաններ համարիլ՝ ալպինեան լեռք (հրբեւ պատասանարան լեռն մագլթողներու): Բայց ի վերջոյ Պարսից արտապետութիւնը ժողովրդական ընողն ամենէն աւելի էր այլեւայլ նահանգներու մէջ երթեւեկութեան դիւրացումն ու կենդանութիւնը: Արբուսի կրկին պողոտաներ կը կտրէին կ'անցնէին կապպագովկեան Հողէն, այն հաշակաւոր արբուսի պողոտան՝ որուն վրայ կ'երթեւեկէին արբուսի պատգամաւորները: Հերոդոտոս (Ա, 75, Ե, 52) կը հաստատէ որ Կրեսոսի ժամանակ կային արգէն նաեւ Արբուսի կամուրջները, բայց Յուսեաց քով սիրող կարծիքը (ὁ πολλὸς λόγος Ἐλλήνων) այլազգ էր:

Պարսից արբուսի պողոտան Եօլոս ու Եհրասանը կը կտրէին արբութեան հետաւոր մասերուն հետ: Պարգեաց քաղաքէն, յետոյ Եփեսոսէն կ'երթար ուղին Արիւս, Եփրատ եւ Տիգրիս, մեծ ա. փոքր Զար, Գիւնդէս եւ Քոյտակէս գետերուն վրայէն դէպ ի Եօլ: Կանոնաւորակէ Օթմուանի (Օժաժու) կանգնուած էին ամեն 3—5 փարսախ հետաւորութեամբ, ուր արբուսի պատգամագնացներ ձիերը կը փոխէին. այս տեղերն ալ սոգոր էր արքայն իջեալ եւ Օթմուանել իւր ձամարդութեանց ժամանակ: Ճամբուն կարեւորագոյն տեղերը բերդեր կառուցուած էին եւ պահպանները գրուած: Պողոտային կառուցումն հաւանորէն Գարեհի Գործքն էր: Այս օրս ալ բազմաթիւ գերեզմանաբլուրներ (tumuli) կը ցուցնեն պողոտային ուղղութիւնը:

Մեր արգի միտցներով չենք կրնար արեւելեան կապպագովկիոյ պողոտաներու ցանցը լինին վերահազմել: Բայց պաշափր կրնանք ապահովութեամբ հաստատել որ գլխաւոր պողոտան կ'անցնէր Կեսարիա-Կոմանա-Մեկիտանէ գծով Բիմբոյա (Bimboa) լեռան բուրբուլին հիւսիսէն՝ ոչ թէ՛ հարաւէն, պատեմով զառնելով: Ասոր հետ Պոստոսարիտի մտ Տարաւէն կը միանար այն պողոտան՝ որուն վրայ կ'իջնար Կոմանա: Եթէ Կոմանայի տեղը՝ զենեք Սարսի

1 Յես J. G. C. Anderson, Excursus, f The Royal Road. Journ. of Hell. Stud. 1897, XVII, p. 41 ff. եւ Wilhelm Götz, die permische Reichstrassen, եւ Իր գիրքը՝ Vorkehrwege im Dienste des Welthandels. Եւստատարա 1888.
 2 Ե. Կարովիդու ալ (N. Karolidis, Tà Kómyra kai

վերին հովտին մէջ "Եւեւի-Օրուկ, կրճին բերանը, այն ժամանակ կը միաբանին այն տեղեկութիւնքն (Itin. Ant.) որոնց համեմատ Կամանա Մեկնախնէն հհուռ. եր իբր 150 մղն (= իբր 220 հազարամասր)՝

Երկրորդ, աւելի հարաւային պողոտան՝ քսնափոսի Աշտուանաց պատմութեան մէջ (Xenophon, Anabasis, Ա, ք, Ի), որուն հետեւեցաւ կրտսերն Վիրաս, եւ Սարաբանի (Ժգ, 2, 29) յիշուած միացման ուղին դէպ ի Մրտեմիգորտա (— որ լիվաւանեայ Վորոյ տեցքէն մինչեւ Պարտաբա, Պարմաց սահմանին վրայ փոքրիկ քաղաք մը, 120 սգաս երկայն Սոյանդուսի եւ Սաղարկոյսի վրայէն, 680 կմ դէպ ի Մ'աժաբ մայրաքաղաքը կը տանէր, —) կ'ապահովընէին պատերազմի եւ խաղաղութեան ժամանակ երկրին հաղորդակցութիւնը:

Աղեւօ գետին վրայ ձգուած էին ամրացուած կամուրջներ, եւ այն ժամանակ արդէն յամենայն դէպս մին պողոտաները կապուած էին իրարու երկրորդական ուղիներով, որանց միացման կէտին վրայ էր նահանգին Մ'աժաբ (Կեսարիա) մայրաքաղաքը: Աղեւսի կամուրջներն եւ անոնց ուղղութիւնը գտնելու համար երկուսն էլ ունինք այսօր ալ կեցած քարահանքները (Քէսիք-քէօփրիւ եւ Չէչմէ-քէօփրիւ տեղերը), կամրի աւերակ մը զոր գասնը (Ռաշխա պէյ քէչ գեղն) եւ վերջապէս Աղեւսի երկու մեծ եւ շատ բառուկ հանքերն Աբերաստնի, Չըբըն-աղըլի եւ Եաղճըյի:

Վասն զի եթէ աւանդապահ արեւելքի մէջ սառած ու անփոփոխ բան մը կայ, այն ալ ամենեւն աւելի ճիշդ հաղորդակութեան ձամբաներն են, որոնք սակաւին հնոց բացած նոյն գծերուն վրայ կը շարժին: Հաղեւ եւրոպական ձարտարգետներու նոր ուղիներն եւ արուեստգիտօրէն բուրդովին այլակերպ երկաթուղին հասփոխութիւն մը մուծած են: Ըսով շատ բնական է որ ժամանակա ձամբաներու ամբողջացնց ալ փոխուին: Բայց առ այժմ՝ ոչ ոքն ու ձին, էլն ու սայլը նոյն ձամբաները կը շարունակեն երթալ զոր կ'երթային գարեբ յառաջ: Օճիւսաններու աւերակներ, մղնաքարեր, դիտարան-բլուրներ եւ կամրջագլուխներ պայծառ կը ցուցնեն ձամբաներուն ուղղութիւնը:

.....

ed. 2° 1861a. alban., 1862° 4° Գոմանա գը րն Սարտի հովտն մէլ ի Սարտի:

1 Գա. Walter Ruge, Strassen im östlichen Kappadokien. ի գիրս՝ Philol. hist. Beiträge Curt Wachsmuth 21 60 Ged. Tag. 1° 1897. 4° 31:

Աքամենեանց պետութեան կործանումը կապագադովկիոյ մէջ յանկարծահառ գժբախտութեան մը տպաւորութիւնն ըրաւ, եւ մակերոնական աշխարհակալութիւնը քիչ գգեւորութիւն պատճառեց: Այս կէս-քարքարո կամ գերութեան վարժած ազգերուն մէջ ազգային բուն զգածում գրեթէ չի կրնար փնտուռվասար տեղ կը գտնենք ոմանց քով սաստիկ միատեղիւն մը կողմանալու եւ հին սովորութեանց, ուրիշներու քով՝ տեսակ մը սարապայման մեծարանք հռոմայեցի զորավարներուն՝ առանց որոց կարճեւ հաստատուն կուտան մ'անենալ չէին կրնար: Թէ՛ Իրիտի եւ թէ՛ Աղեւսի գամիրը Աքամենեան Սահմանութեան տեղ պէտք ունէին բնիկ, բայց պարսի ցեղերէ ծագած իշխաններու:

Պարսկական ժամանակի կապագադովկիոյ պատմութեան համար մեր աղբիւրները շատ ցանցաւ են: Ուտի շատ յարկի ըլլաւը է մեզի որ փոս իւր քաղաքումսից հաւաքման մէջ Աղեւսի Ու գըբէն քաղած աւանդած է կապագադովկեան թագաւորաց ցանկ մը հնագոյն ժամանակներէն մինչեւ Բ. դարու սկիզբը՝ ն. ք. Երկու իրարմէ խիտ անջատուած մասի կը բաժնուտի. այս անջատման պատճառն է Աղեւսանդրի Մեծի արշաւանքն եւ իւր յարգրաց տիրապետութիւնը փորուն Ասիոյ մէջ: Ուրիշ կողմանէ ալ վրայ ունինք 300էն (ն. ք.) ետքն եղած դէպքերուն, որով ապահով են անոնք իրեն պատմական: Իսկ Պարսից ժամանակ բաց ի դիտարէ ուրիշ որեւէ պատմագիր մը չէ յիշեր կապագադովկիոյ խառնուրդը. վասն զի Բաննոփանի՝ "Վիրախրաթը" բնականապէս պատմադիր գրութեան շարքը չենք կրնար հարուել: Բուխհոլց՝ Թ. Ուոյնտիի հակառակ հետեւեալ եզրակացութեանց կը հասնի.¹ Երբ Պարսիկները Կրեսոսի հարուստ եւ հզօր երկիրը գրաւեցին, տունց խաճաճ իրեն սատարալութիւն մը թողուցին՝ սատարալի մը ձեռքը ստալով: Իսկ արդ կապագադովկիոյ պէս ինզճ երկիր մ'երկու նահանգք՝ պիտի բաժնէին, ինչպէս Ստրաբոն կ'ուզէ. (Ժք, 1, 4): Ուտի դիտարի յիշած գամրաց թագաւորներու նախնիք՝ սատարալներ են բովանդակ կապագադովկիոյ (Պրեսան ալ միասին): Հնագոյն սատարալն՝ զոր կրցած է տեսանել ցանկին հեղինակը, էր փառանկէս որ ամուսնացած էր Ատոսայի հետ, որ քայր էր Կիւրոսի երկրու կամբիսեսայ հօր: Թագաւորաց

¹ Adolf Buchholz. Die Liste der kappadokischen Könige bei Diodor (Ք գիրս՝ C. Wachsmuth Grätz. Schr. 1897.)

ցանկը մինչև « արքայ Անահա », կ'երևայ թէ
 դատարանէ քաղաւած է: Անկէ ետքը սարապ-
 ներու ցանկը թերի կը մնայ մինչև դատարան:
 Արիւմանէր Հեա այն կողմնէ փոփոխութիւն մը
 կը կրէ ցանկը՝ որ այնու Տեսեւ կ'երեսան այն-
 պիսի անուններ՝ որոնք Գամբաց արքունի ասն
 մէջ սովորական էին, այսինքն՝ Արիւմանեա եւ
 Արիարաթէս: Արիւմանեա անշուշտ պատմական
 անձ մըն է, եւ այն՝ ինչպէս անուը կը ցուցնէ,
 ուշ ժամանակի թագաւորաց անէն: Միայն թէ
 ցանկին Հեղինակը Տարած է 50 տարի թագա-
 որելու ժամանակամիջոցն, որպէս զի անով լեցընէ
 դատարանի մահուանէն (362 ին Ն. Բ.) մինչև
 Աղէքսանդրի Մեծի երեսուըն մէջ պարագ
 մնացած միջոցը: Այն ժամանակ պատճառ մը
 չենք աննեար տարկուելու որ Արիւմանեա
 սուգիւ Հայքն էր Արիարաթէսի, ինչպէս որ
 ցանկին մէջ կ'անուանուի: Գարնալիզիանք որ
 Արիարաթէս կուսակալ էր, երբ Աղէքսանդր
 Գարսից դէմ արշաւան: Պարսից կողմը մնաց
 (Գիտը. Ժբ, 16) եւ անշուշտ երկար տարիներ
 ինքնիշխան տիրող եղաւ Գամբաց: Իբրեւ անն-
 իշխան պեռ (δυναστος) անուա Պերդիկկիայ դէմ
 պատերազմին մէջ: Իւր որդեկիրը 301 ին (Ն.
 Բ.) կը գանայ Հայաստանէն՝ « եւ կալաւ զիւր
 սեպակական իշխանութիւն » (xal τῆν οἰκίαν ἀρχῆν
 ἀνεχτάσαστο) եւ հայ իշխաններուն գլխութեամբը
 կը վանէ Մակեդոնացիները: Մակայն միայն հա-
 բաւային մասը կը պահէ. վասն զի նոյն ժամա-
 նակ արդէն Միհրդատ կ'ստիտես Պանտոսի թա-
 գաւորութեան հիմը դրած եր հիւսիստիսին մէջ:
 Թ. Ռայնախ շատ սիրով է. մանրամասն
 ստորագրած է պնտական աշխարհին բնական
 գանձերը, որոնց մասին հոս չենք կրնար խօսիլ:
 սակայն բաւական ըլլայ հոս նշանակելը՝ որ Պն-
 տոս այս օրս ալ սակաւին ո՛չ միայն կլիմայի
 կողմէն, այլ նաեւ բարեկերութեան մասին
 անուանութիւն ունի քաննեղքին ցամաքամասը:
 Հաս վէճերու նիւթ եղած է Գամբաց
 Եագուճեա եւ անոնց ազգագործն ո՛ր ցեղին վե-
 րաբերելուն ինչիրը: Ըլլան Արի կամ Անճացի
 կամ երկուքէն ալ ո՛չ մէկը, իրենց քաղաքա-
 կրթութեան շատ սովորյալները՝ ինչպէս
 իլլիւստրութիւն, խոզն մսի ուտելուն արգելքը,
 պաշտօնական կուսապաշտութիւնը (ի մահնա
 տալով գահերը), սեմական նկարագիրներ կը
 ցուցնեն. յամենայն դէպս Վապագովկացիք
 վերին ստիճանի խառնուրդ ժողովուրդ մըն են:
 Յուսաստանի մէջ սովորը ալ Տաղեա թէ աւելի
 եւս հռչակ ունէին քան իրենց գրացի Պապուա-

գանացիք. « երկը ո՛ւր (« Կապագոս յոյն տառը)
 շարագոյն են, կ'ըսուի, կրտսացիք, Կապագործ-
 կացիք, Կիլիկիացիք, կամ « Կարիացիք » (τρία
 Κάππα xαίσασ, Κρητες, Καππαδοκες, Κίλικας
 կամ Κίρες.) Զնութեան Ծանապարհորդներուն
 վրայ Կապագործկացիք գերի գեղըութեանու,
 ստանց որեւէ քաղաքակրթութեան ապուշ մար-
 դիկներու սպաւորութիւնն բրած են: Լուկիան
 (Աղէքսանդրոս) Պապիզգործիացիներն ու Պնտա-
 ցիները կը կոչէ « Թաննր եւ անկիրթ » (παχεις
 καὶ ἀπειθεύτα.) Այս գիտողութիւնն բրինք մնք
 ալ յասիական Նեշեհիլի բիրտ եւ ագեղ
 քրիստոնեայ կանանց վրայ, որոնց հանդէպ՝ ինչ-
 պէս բովանդակ երկրին մէջ՝ օտմանեան բնա-
 կութիւնն զարմայ կազմութեան կողմէնէ գե-
 րազանց կ'երեսայ, Գրեթէ ամէն կողմը նեզ
 պարագայից ներքեւ ապրող քրիստոնեայ բնակ-
 չութեան կանայք՝ որ կանուս աշխատութեամբ
 կը գտնուին, Թաննր ու յայր երեսուք. միայն
 Հայու հիները յաճախ գեղեցիկ անք ունին՝
 ինչպէս իրենց թուրք դրացիները, Կապագործ-
 կացի գերիները յաւանական վեճաւանոցներու մէջ
 շատ բազմաթիւ կ'երեսային, բայց քիչ գին
 ունէին, վասն զի բիրտ ու կոշտ էին եւ շատ
 պատգարակ կրելու կը գործնուէին (կուստ.
 Երիւստանին « վասն Թեմաց » Ա. Const. Por-
 phyrog. de themat. I, pag. 21, հրտ. Bonu քա-
 ղաքի): Անշուշտ իրենց Հայրենակիրը Պարսբան
 Գամբացիներն իրենց անխնայ ըստախրութեան
 եւ յունարէն լեզուի հմտութեան պատճառաւ
 ինձանով կը բաժնէ զանոնք Պարիսպիսի « բար-
 բարոյներն » (ԺԲ, 3, 31) բայց այն Հեղինակ-
 ներն՝ որ այսպիսի աննութիւն մը չունէին
 ընելու, հնեգնութեամբ կը խօսին անոնց բիրտ
 աւելորդապաշտութեան, աղվակնց ինքնա-
 ներուն վրայ, ուր՝ վայրի որթանակով զլուրը
 պակաս, կու տային իրենց զերնեք երգի եւ
 արեւցութեան եւ շատով զլուինին կը տաք-
 նար. (Պիլիսոս ԻԷ, 4, 8.)
 Զնուց ի վեր կը նազկեր երկրագործու-
 թիւնը: Կապագովկացի երկրագործը սովովան
 էր իւր ցորենը պահէ « ամբարներու մէջ որ
 « սիւս » (silos) կը կոչուին, երկար անցքեր՝
 յարգով պատած եւ օգախիտ գոցուած, ուր
 ցորենը 50 տարի, իսկ կորեակը դար մ'անգամ
 կը դիմանար: Բաց ի հին ձեռքի արդիւնք՝ կային
 նաեւ քաղաքներ: Զարմանալի է թէ ինչպէս
 հաստատուն կը մնան այս տեղական սովորու-
 թիւնները: Ամէն տեղ՝ ուր կրցանք քաղաքներն
 պայելլ, արդէն Մեղեգորէն մինչև Արևսի

տիը դեպ ի Արեբսուն, Չատ, Ցատլար, Մաշան, եւ Իրգոս, ուր գեղացիք քարայրները կը գործածեն իւր ցորենի եւ խոտի համարանոց, կրցանք յաճախ գիտել թէ Բնչպէս չոր պատը լաւ կրնայ պահել ցորենը, որ նաեւ "30 եւ աւելի տարիներ ետքը միշտ ծելու ատակ կը մնայ, Վարոս (Varro, de re rustica, I, 57, 2), Պլինիոս (ԺԼ, 30, 306) եւ Թեոփրաստ (hist. plant. VIII, 11, 5) պատմած են մեղի ցորենը՝ զինաց այս շունճարաններուն մասին: Թեոփրաստ կը պատմէ ալ որ ի Պեարա (Պաերիս)՝ Կապպաթովկիոյ՝ ցորենը 60 կամ 70 տարի ետքն ալ ուտելու կրնայ գործածուիլ, նաեւ ցանկելու: 40 տարի ետքն ալ:

Կապպաթովկիա անձուկ մտք, ինչպէս կ'անուանուէր առ հասարակ Արիարթեանց պետութիւնը, բայ ի հիւսիսէն՝ ամէն կողմանէ ընտկան սահմաններ ունէր, արեւելքէն՝ Եփրատը, հարաւէն՝ Ցարոս, արեւմտքէն՝ լիկաւոնեան ասփատասնը: Պրնասի հետ հաւասար մտութեամբ միջ պետութիւնը նոյն կերպով ալ մտնցած էր, այսինքն՝ գաղտնական (չալլիական) վարձկաններ գործածելով եւ յետոյ միարանելով Սելեւկեանց հետ, որ կապը յաճախ ամրապնդուեցաւ ամուսնութիւններով: Արիարթեանք կամ Պամբար թագաւորները միշտ հաւասարիմ գաշնակիցներ էին Ամաիդոսի եւ Գաղատացոց Հռոմի դէմ մղուած պատերազմներուն մէջ: Երբ յետոյ այն երկու գաշնակիցներն ալ ջախջախեցան, խնարհեցան զգրութեան առջեւ, եւ իրենց նախկին գաշնակցութիւնը՝ նոյնպէս անկեղծ եւ հաւասարիմ՝ փոխեցին Հռոմայ պաշտպանադրութեան եւ Պերգամոնի հետ բարեկամութեան: Արշափ ալ յաճախ գտան փորձառութիւններ ունեցան, որչափ ալ անընդհատ ներդրեցան Պրնասուն, Փարս-Հայոցն եւ Գաղատացիներէ, որչափ ալ երբեմն Հռոմ նոյն իսկ անանթաքար ապերախ գտնուեցաւ իրենց, Կապպաթովկացիք անփոփոխ հաւատարիմ մնացին իրենց անգամ մը թունճ ուղղութեան, եւ սուղ ժամանակ մը ասիական Փարս պետութեանց մէջ առաջին տեղը թռնեցին:

(Ըդուսմ-իւիւն.)

4. 8. 8.

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԱՂԱՐԻԴՆԱՍ ԿՅՐ ԱՂԱՂԵՑՈՍ ԵՒ ԻՐԻ ԵՐԻ ԵՐԻ
ԳՐՈՒԿՆԵՔ ԵՒ ՅՈՒՑԻՆԵՐԵՆՈՍ

1.

"Աղարիդոս, անձիչ ձեւ մին է՝ ուշ ժամանակի արտաբերութեան համեմատ գրուած՝ փոխանակ հնագոյն Արգոնոս (Արգոնոս) անուան, եւ շատ ցանցաւ կը գտնուի Հայոց քով: Եթէ աչքէ անցընենք հայ պատմագիրներն ու ժամանակագիրները, չենք գտնուի յիշատակուած պատկերի անուն մ'անգամ, բայց միայն հաղի թարգմանական գրութեանց, այսպէս Սոկրատայ Եկեղ. Պատմութեան մէջ, այն ալ բոլորովին աղաւաղած: Թերեւս ըլլան նաեւ մէկ երկու ուրիշ տեղեր՝ որ մեր աչքէն վրիպած ըլլան: Երևելայէր զարմանալի չենք գտնուի անոր համար այ՝ որ նոյն իսկ Արգոնոսի հայրենակիցները՝ Յոյնք՝ բազմութիւ համեմուն անկեղծ մէջն ընչ անոր մասին՝ որուն անուամբ փոքրիկ բայց սիրուն գրուածք մը ամէն կողմ արտածուած էր, նոյն իսկ Կարդոսկան գիրք մ'եղած, գրեթէ ոչինչ կրած են հազարէլ: Իւր մասին հասած անընկալութիւնն, որուն մաս մ'ալ վերջնականապէս հաստատուած չէ, այնչափն է միայն որ Արգոնոս Սարգաւազ էր Ս. Սոփիա եկեղեցոյ եւ՝ ըստ աւանդութեան՝ գտատիրակ Գուստինիանոս կայսրը, որուն ուղղած է իւր գրուածքը: Գրքուիչ "Հայելի զարդ, մէն է իշխողներու համար՝ թէ ինչպէս կ'առաջարկու են եւ վարուելու հպատակներու հետ: Աւրիշ տեղեկութիւնք կը պակսին:

Սակայն ի՞նչ Հայոց քով անտարբեր անունը, անտունթ ալ չէր բոլորովին, նոյն իսկ անով որ յիշեալ գրուածքը թարգմանուած էր հայերէնի, թէեւ չենք գիտեր երբ եւ որմէ: Հարեւորեալ ալ աչքէ անցընելով թարգմանութիւնք կը տեսնենք որ մեր յուսարեւոտ շրջանէն է թարգմանիչը, այն լեզուաւ որ աւանդաբար երկրորդ թարգմանիչներուն վերաբրել սովորած ենք, բայց ոչ թէ Աշխղթի կամ Պիտայից գրոց, Սիւնեացոյ եւ նախնաց ծայրայից արուստակեալ լեզուաւ, այլ այն կարգէն՝ որ բազմութիւ ուրիշ թարգմանութեանց մէջ ալ կը տեսնուի, ի մասնաւորի Գր. Առատուճարանի, Բարողի (վերջին փոխադրութեանց), Աթանասի եւ այլոց գործքերուն: Իսկ ի՞նչ համեմունքը հայերէնը յոյն ընտարին հետ՝ կը տեսնենք որ այս գրքուիչ զարմանալի բացառութիւն մը կը կալմէ քիչ շատ մեր բոլոր միւս թարգմանութիւններէն: Հայ թարգմանութիւններն առ հասարակ արդի ծանօթ յոյն ընտարիներէն աւելի կամ նուազ շափով կը տարբերին, եւ այն՝ շատ ընտկան պատճառաւ որ յունթացաւ գարուց կրկնապէս փոփոխուած են ընտարիները, մէկ կողմանէ

1 Փոքի զից Սիւնեացոյ թարգման Սարգաւազոս հաւատարմաւ երգիտարարն անուիւր (Սոկր. եւ, 3) հայ կրկին թարգմանութիւններն ընտարմալ կը գրէ "Արգոնոս, համառօք "Աղարիդոս": Են Սոկրատ հրա. Մ. Ա. 8եր Մուշեթեան. (Իւմ. 1897) էջ 570 եւ 572: